

ŽMOGUS SNIEGE

*To paties pavadinimo Broniaus Radzevičiaus novelės analizė**

Berniukas nori būti vyru. Tėvas išdidus, nepataikauja išsipuošusioms viešnioms, jis „užsiėmęs“ – visą apsakymo laiką veja virves, – todėl siunčia į kelionę sūnų. Sūnus įsižeidžia – jo nė neklausia, ar nori važiuoti. Berniukas apaunamas tėvo veltiniais, jis energingai vadovaus kelionei:

...įsiropščiau į roges ir paraginau: „Paskubėkite!“, nors keleivės jau sėdėjo rogėse. [...] Arklys bėgo neraginamas, aukštai iškėlęs galvą, suprunkšdamas. Aš timpčiojau vadeles, kartkartėm šūkteldamas, nors šito visai nereikėjo.

Jau į priekį važiuodamas berniukas įsivaizduoja, kaip pasigirs pusbroliui, kad vienas buvo miestelyje. Iki tol didžiausias vyriškumo įrodymas – leidimasis slidėmis nuo kalno:

Žvarbiais pavakariais mes triukšmingu pulku traukdavome kalnu keteromis, ir sniegas rūkdavo iš po kojų, gyvindamas įkaitusius veidus.

Pasakotojo mintys ima trūkinėti – rami kelionė migdo? – asociacijų šuoliai pailgėja: draugų būry žvarbūs pavakariai nebaugūs, ypač kai matai savo trobos dūmą. Jaukumo, namų artumo ir šilumos prisiminimas bene vienintelį kartą sukelia malonų sniego laukų palyginimą su motinos kočiojamomis paklodėmis, „kurios taip gardžiai kvepia“, tačiau lydintis pavojaus jautimas kreipia asociacijas kiton pusėn. Nuo „baltų kaip sniegas“ paklodžių pereinama prie šernų medžioklės. Nemalonių pojūčių zonai priklauso ir įkyrusis klausimas – vyras aš, ar ne: „Tau dar nė kišenių neįsiuvo“; kaltinimas neteisingas – „ir kad jie matytų, ištraukiau iš jų pirštines...“ Šratai – medžioklė – balti sniego laukai – karšti triušio viduriai: kas yra vyriškumas? Kodėl kitais atvejais taip energingai ginamą savo vyriškumą berniukas čia neabejodamas aukoja: „O aš niekaip neįstengčiau užmušti triušio.“

Intarpas, kurio didesnė dalis netgi įrašyta skliaustuose, skirtas būtent vyriškumo temai: tėvas lengva ranka triušius galabydavo, pusbrolis – dviem plaktuko smūgiais; arklio gaila, o triušį pusbroliui užmušti vienas juokas. Berniukas prieštarauja: „Manai, jie gyventi nenori?“ Toliau pašnekesys krypsta į Totoriją, kur geria kumeliukų pieną, prisimenami kaimyno pasakojimai apie nelaisvę: „Kai badas, žmogus tampa kaip žvėris, nieko nežiūrės.“ Juntama, kad vyriškumo savybės atsiremia į kažką, ko priimti negalima; *vyras–nevyras* pavojingai artėja prie sugretinimo *žvėris–žmogus*. (Motina pyksta ant tėvo, kad jis žvėrelius invalidais daro – šis epizodas yra apsakymo pradžioje, pirmą kartą čia pasirodo kraujo dėmės sniege, bet tėvo pasakojimu nesinori tikėti, atrodo, jis giriasi ir teisinasi.)

Pamąstymas apie žmones kaip žvėris berniukui primena dar vieną gyvenimo epizodą, kuris apsakyme šmėkšteli per daug neatkreipdamas į save dėmesio, ši tema tarsi toliau vystoma:

O kartais, užkopę ant aukščiausių kalvų, mes ilgai žvelgdavome į miškus, prišalusius prie horizonto; ten vieną sykį girdėjome šūvių papliūpą, naktį matėme iškabintas lempas.

Pirmasis pasakojimas žvalgantis nuo kalvų buvo idiliškas: „...iš klojimo su rezginėmis einantys tėvai...“ dabar, „užkopę ant aukščiausių [išskirta cituojant – S. Ž.] kalvų“, berniukai mato platesnį pasaulį, tragiškesnius įvykius. Kažin ar čia kalbama apie medžioklę; lempos, šūvių papliūpa ir atšiauri metafora *miškai, prišalę prie horizonto* slepia grėsmingesnį turinį – gal tai pokario kovos? Šitie

* B. Radzevičius, *Link Debesijos*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 49–58.

naktiniai šūviai dramatina visą apsakomų įvykių foną, motyvuoja baimės, nežinios pojūtį, motinos rūpestį ir išdidaus tėvo gal kiek iššaukiantį vyriškumą.

Atgal važiuo lėtai. Pamažu ima snaudulys – sakiniai darosi trumpi, kapoti: „Mišką pasieksiu pritemus. Netrukus sužibo žvaigždės.“ Metaforiška asociacija – sniegas girgžda kaip krakmolos – vėl perkelia į namų aplinką. Kelionė baigiasi, jis jaučiasi turįs teisę „...įvirsti į trobą, kaip įvirsdavo iš tolimos kelionės sugrįžęs tėvas“. Toliau įsivaizduojama savo žygio vertę suvokiančio žmogaus meditacija:

Sėdėdamas užstalėje, matysiu mėnesienos užlietą kiemą, valandėlę pasiklausysiu, kaip kaukia pūga.

Šie žodžiai paradoksalūs. Vaiko sąmonėje speigas ir pūga susipina, žiemos vaizdas sutirštinamas. Kitoje pastraipoje tai vėl bus pakartota:

Begaliniuose dangaus plotuose stingo žvaigždės, ir jų smulkios šukelės žvilgėjo ant lygaus, dar niekieno neišmindžioti sniego. Ausyse švilpė vėjas, švilpė pūga.

Kad toks apibūdinimas nėra teisingas, aišku iš bekojo žmogaus replikos: „Ne taip šalta, vaikel, tik pūga...“ Įsivaizduojamame pokalbyje namie, ginčijantis su seserimi, aišku, bus garsiai šnekama apie jo vyrišką poelgį, neabejotinai jį parems tėvas, motina: „Kad vyras. Jis iš toli sugrįžo, vienas, naktį.“ Bet ir dabar šuolis su slidėmis nuo trampino liks svarbiausiu vyriškumo ženklų (kaipgi kitaip įrodysi Prašmantaitei, kad ji per prasta...).

Ši mintis prablaivo: „No! – suraginau arklį, kelis kartus sukirtau botagu. – No!“ Tačiau kaip ir ankstesniuose epizoduose jo įsikišimo nėra nereikia, viskas klostosi savaime: „Bet arklys, pajutęs namus, pats paspartino žingsnį.“ Užpakalyje liko „*jauja juodom langų kiaurymėm, priešais šmėžavo balti beržynėliai*“, – artėjantis susitikimas su bekoju žmogumi pateikiamas kaip visiškai netikėtumas pasakotojui berniukui, bet pasakotojas autorius jau seniai jį pamažu rengė. Štai viena per apsakymą punktyru einanti ir tik susitikus bekojį įprasminta tema: „Dar iš ryto jis [pusbrolis – S. Ž.] kvietė važinėti, bet nėjau: *ruošiausi istorijos pamokai*“; po to pokalbis apie tolimą Totoriją ir dabar bekojo žodžiai:

– Ne tokių šalčių esu matęs Mandžiūrijoje.

Mintyse sumečiau: Mandžiūrija, 1904 metai, naktis iš sausio 24-osios į 25-ąją... Port Artūras...

Į bendrą temų srautą dabar įsilieja ir kita, jau minėta kraujo ir sniego tema: žvėrelių gaudymas – triušiai – arkliai – ir vis dėlto žmonių žudymas, kai pakylė ant aukščiausių keterų ir matai platesnį pasaulį; dabar tai papildilo skęstančio „Variago“ jūreivių daina („...šitą dainą, kiek pakeitę žodžius, traukdavome ir mes, leisdamiesi per kalnų keteras, čia išnirstančias, čia paskęstančias šėlstančioje pūgoje“ – slidinėjimo ir marinistinę temą dar labiau suartina čia pasitelkta plaukiojimo terminija – *išnirti, paskęsti*); šiam tematiniam sluoksniui priklauso ir pasakojimas apie japonų kareivių narsumą bei paties bekojo žodžiai:

...tris dienas pragulėjau sužeistas [...]. Iš pradžių, kol dar turėjau sąmonę, šaukiau, bet ką ten prisišauksi sniegynuose.

Štai čia iškyla poetinės formos (tegu apsakymas paremtas ir realiausia faktografija) savitumas. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad yra pasakojamos vienokios ar kitokios gyvenimo istorijos, jaudinančios paauglio vaizduotę, bet jos yra taip komponuojamos, akcentuojamos tokios detalės, kad atsiranda artimų įvykių, epizodų, motyvų ritmas, kuris palaipsniui intensyvėja – iš pradžių gali jį tik nujusti, o berniuko susitikimo su bekoju scenoje jį aiškiai išgirsti. Skaitai tarsi dviem kryptim: natūraliai (linijiškai) besivystanti kelionės įvykių, berniuko išgyvenimų ir prisiminimų seka, t. y. siužetinis

pasakojimo vyksmas, ir tuo pat metu nuolatinis grįžimas prie jau perskaitytų detalių, epizodų, sąsajų tarp jų pajautimas, erdvinis asociacijų tinklas (tai iš esmės artima eilėraščio sandara – tik perskaitęs antrąją eilutę gali suvokti, jog pirmosios pabaiga neatsitiktinė, ji rimu siejama su antrosios pabaiga).

Susitikus bekojį paaiškėja, kad apie daugelį svarbių dalykų jau buvo kalbėta, todėl įvykių posūkis yra ir lauktas, ir nelauktas – griauantis išankstines nuostatas, atmetantis bravūrą, paviršutiniškus konfliktus. Perėjus nuo pasakojimo apie prekyautojas kailiais prie vasariniais drabužiais apsirengusio, bet sugebančio dainuoti bekojo, gyvenimo tiesos apsinuogina. Berniukui atsiskleidžia daug skausmingesnis gyvenimo pavidalas, ir šitai pabrėžiama kontrastiškais sugretinimais: madingos, kvepiančios odekolonu viešnios ir smulkus raukšlėtas bekojo veidas, apšepęs barzdele; viešnių „namas buvo geltonai dažytas, saulėlydį atmušdami švietė stikliniai gonkai“, bekojo būstą apšviečia ne saulė, o mėnulis:

...mėnesienoje žėri tamsūs langai... Tylu, tuščia, tik toli toli pamiškej žybčioja žiburėlis ir kažkur už miško loja šunys.

Po to paskutinis bendros kelionės sakinytis – vėl poetiškas, vėl nevienareikšmiškai perskaitomas:

Nuo laiptų jis kilsteli kepurę, pamojuoja, ir aš dar kartą atsigrėžiu į beribę speigo naktį, šerkšnotą, nusėtą žvaigždėmis, su šviesiu, šalta šviesa spindinčiu mėnuliu.

Pirmą kartą atsigrėžiama staiga sustojus arkliui, ir tuomet pasakotojas užbėgo už akių berniukui – dar neaišku, koks tai žmogus, o jis jau netiesiogiai apibūdinamas nuskelto beržo įvaizdžiu:

Pagaliau suktelėjau galvą ton pusėn ir tik dabar pamačiau nuo žaibo nuskelto beržo atsiskiriantį juodą tumulą.

Sutiktas ir pavėžėtas žmogus yra tarsi beribės speigo nakties personifikacija, beje, neaišku, ar berniukas atsisuka į atsiveikinantį žmogų, ar į beribę naktį, bet nusigręžti nuo ko nors čia jau negalima, galima tik atsigręžti. Šis žmogus tarsi kaupia savy speiguotoje naktyje slypinčius pavojus (ir šūvių papliūpas ne tik Mandžiūrijoje), bet kita vertus, jo pavidalas suka mintį ir priešinga kryptimi –

...viesulu mes parskridome namo, palikę suakmenėjusią žmogaus nuopjovą, kurioje per nesuprantamą stebuklą teberuseno gyvybė [išskirta cituojant – S. Ž.].

Taigi vyriško narsumo simboliai – pasiaukojantys japonai, su daina skęstantys „Variago“ jūreiviai – pasipildo mintimi: kaip nelengvai nutrūksta gyvybė, bet kokia gyvybė. Anksčiau prie šios temos irgi ne kartą buvo prisiliesta: pasprukę iš tėvo spąstų žvėreliai (motinos replika: „Tau tik gyvulėlius kankinti, invalidais visus paliksi...“) – dėdės pasakojimas, kaip būdavę lenkų nelaisvėje – „žvirblius valgydavę, diržus ir padašvicas sriuboj virdavęsi“; ši tema, aišku, artimesnė motinos pozicijai, kurią nedvejodamas deklaruoja ir berniukas („O aš niekaip neįstengčiau užmušti triušio“, „Manai, jie gyventi nenori?“).

Grįžus tėvas iš karto supranta, kad kažkas atsitiko. Kaip ir buvo manyta, sesuo ima šaipytis, broliukas išgąstingai žiūri „pražiojęs burną, su karšta bulve rankoje“, bet visa tai dabar nesvarbu. Šiuo tarpu pabrėžiamas subjektyvus berniuko požiūris; tėvas trina bejausmes kojas – „Matau pirštus gniaužiančią jo ranką...“ Ir vėl stebime vienos smulkesnės temos įprasminimą: iš pradžių bandyta atpažinti, kas yra tas nuo beržo atsiskiriantis juodas tumulas; vėliau:

Staiga prisiminiau, kad pusbrolis kartą man pasakojo, jog apylinkėse dar tebegyvena žmonių, kurie su japonais kariavo.

O dabar temos kulminacija:

– *Ak tik ne Žalnieriaus Andrius? – motina liovėsi trynusi kojas, aš pajutau krosnies kaitra.*

Tėvas, aišku, spyriojasi, netiki, bet jį nutraukia sūnaus žodžiai: „Arklį eik iškinkysi“, ir tėvas paklūsta.

Broniaus Radzevičiaus prozoje matome, kaip žmogus sugeba ne tik girdėti, atsiliepti kitam žmogui, bet tiesiog fiziškai pajusti jo skausmą, negalią. Aptariamasis apsakymas yra tarsi psichologinis etiudas, o kartu primena filosofišką vertybių pasvarstymą, jis turi netgi savotiškos didaktikos (šiandien galbūt aktualios) dozę, bet, regis, tai nesiaurina interpretacijos lauko.

Iš pirmo žvilgsnio apsakymo kompozicija pagrįsta antiteze. Pirmoje kelionės pusėje berniukas visai negalvoja apie paslaugą moterims – siūlymas pigiau pirkti kailių pažemino ir motiną, ir tėvą, – tai bus nuotykis, tai bus savojo *aš* įtvirtinimas (na, gal dar žiebtuvėlį nusipirks). Susitikus su bekoju apie save jau negalvojama, atvirksčiai – imamos jausti svetimos kojos („mačiau juodus įdubimus, išgraužtus rūdžių, tos rūdys, rodės, graužia ir jo kaulus, smelkiasi į visą kūną“). Tai konkretizuoja anksčiau „teoriškai“ deklaruotą berniuko nuomonę – „Manai, jie gyventi nenori?“ – kuri yra jau ne išgirstų išvykstant, bet lydėjusių (pasakotojas žino, kad jų prireiks berniukui) motinos žodžių aidas:

Motina dar norėjo kažką sakyti, bet arklys trūktelėjo, ir jos žodžiai, ištirpę pūgoje, paskui visą laiką siaudė baltuose pamiškių sūkuriuose.

Jau buvo minėta, kad šiame kūrinyje pasakojama berniuko vardu, bet kartais pajunti ir autoriaus pasakotojo balsą. Atrodo, jog tai nėra koks pasirinktos formos nenuoseklumas. Berniuko požiūriu kelionė iš tiesų skyla į dvi dalis: pirmoje pusėje labiau aktualizuojama tėvo pozicija (vyriškumas, drąsa, pasitikėjimas savimi), antroje pusėje ima dominuoti motinai artimesnis požiūris į gyvenimą (jautrumas, gailestingumas, atida). Berniuko kelionė, jo pasakojimas yra linijinis, tam tikru momentu jame įvyksta vertybinės orientacijos pasikeitimas. Tiksliau pasakius, susitikimas su bekoju aktualizuoja pirmoje kelionės pusėje nelaikytas tokiomis svarbiomis dvasines berniuko potencialas (bet jų būta – prisipažinimas, jog negalėtų užmušti triušio ir kt.). Šią linijinę laiko seką, sintagminį įvykių dėstymą (čia galima įžiūrėti užuomazgą, kulminaciją, atomazgą) papildo erdvinis, paradigminis įvykių, epizodų grupavimas, kuris yra autorinio pasakotojo – suaugusio, patyrusio žmogaus rankose. Pastarojo, virš įvykių pakilusio pasakotojo valdose (tai gali būti traktuojama kaip vaikystės prisiminimai) dominuoja statika; tuo tarpu berniuko pasaulyje – dinamika; kelionė kaip pažinimas su netikru ir tikru išbandymu. „Visažinis“ pasakotojas jau iš pradžių teikia vienos ar kitos temos ženklų, kurių prasmė paaiškėja tik antroje apsakymo dalyje, susitikus bekoji – čia tie žaktualizuojami. Šis pasakotojas žino, kad tėvo deklaruojamas vyriškumas, drąsa yra nepakankami, kad iš pradžių neįvertinta motinos nuomonė (ji nenori leisti sūnaus į kelionę) irgi yra svarbi (apsakymo pabaigoje būtent motina atspėja, kas tas žmogus). Šiuo požiūriu visas apsakymas yra abiejų pozicijų išbandymas, o išbando jas, aišku, sūnus, artimas ir tėvui, ir motinai. Taigi kiekviena nauja teksto atkarpa yra supriešintų pozicijų variantas, įtraukiantis į apžvalgos ratą naują medžiagą, naują patyrimą (tai ypač akivaizdu skliaustais įrėmintame prisiminimų epizode apie triušius, Totoriją ir kt.). Supriešintosios idėjos konkretizuojasi palaipsniui, ir užuominos apsakymo pradžioje gali būti suprastos tik atgaline tvarka, bet tokia ir yra paradigminio minties plėtojimo specifika, kai vienai temai priklausantys, su kuria nors vertybe susiję epizodai skiriasi tik savo vaizdais ir teigimo intensyvumu.

Vienai tematinei paradigmai, pavyzdžiui, *vyriškumas* ir *drąsa*, priklausantys epizodai yra tik šitos idėjos variantai ar vaizdinė (figūratyvinė) konkretizacija. Bet kūrinyje visada matome bent jau dviejų paradigimų santykį; labai abstrakčiai kalbant, čia supriešinamos tėvo ir motinos pozicijos (jau buvo minėtos ir kelios antraeilės tematinės linijos, arba paradigmos, kurios skamba kaip pagrindinių temų akompanimentas ir gali į jas įsiliesti). Dviejų paradigimų supriešinimas jau yra tam tikra dinamika, taigi logiška laukti pokyčių ir paradigminėje erdvėje. Sintagminėje siužeto plotmėje pasikeitimai, kaip minėta, prasidėjo susitikus bekoji, o paradigminėje erdvėje įsijautimas į svetimą skausmą, „kojų

nušalimas“ ir ankstesnės deklaracijos, jog negalėtų triušio užmušti, priklauso tai pačiai paradigmai, tik vienuose epizoduose tai abstrakčiau formuojama, kituose išreiškiama figūratyviai (vaizdais). Tuo tarpu finalinėje scenoje vykstantis dialogas rodo paradigminius pasikeitimus: berniukas sutinka bekojį žmogų ir nušąla kojas – tai galėtų būti laikoma nevyriškumu, juk jis išsigando, bet tėvas vis dėlto įvertina sūnaus patyrimą ir paklūsta jo žodžiams, pripažįsta sakančiojo autoritetą, nors lauke iš tiesų ne toks jau šaltis.

Paradigminė kūrinio struktūra, o šiuo atveju ir suaugęs, „visažinis“ pasakotojas, yra artimesnė poetiniam ar lyriniam pasakojimui, o sintagminis įvykių dėstymas ir pasakotojas berniukas – proziniam. Taigi prozos kūrinio gilumoje tarsi glūdi poetinis kūrinys; čia galima tik pridurti, jog šitos poetinės struktūros kartais gali būti sureikšminamos, iškeliamos į teksto paviršių. Aišku, nebūtina visuomet vaiko požiūrio tapatinti su sintagmine teksto ašimi, dažniau literatūroje gal susiduriame būtent su priešinga situacija, kai naivus, „vaikiškas“ žvilgsnis yra poetinis, filosofiškesnis žvilgsnis į pasaulį. Įdomu, jog aptariamuoju atveju paradigminės transformacijos epizodas sutampa su noveliška, netikėta apsakymo pabaiga – berniuko vyriškumas įtvirtinamas, atrodytų, visai nevyrišku būdu.

1988

Saulius Žukas, *Žmogaus vaizdavimas lietuvių literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 288–299.

Kūrybos studijos ir interpretacijos: Bronius Radzevičius. Baltos lankos, Vilnius, 2001. 52-60 psl.